

ПРАЦІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

УДК [94+342.1] (477)

Ірина Васірук

ВПЛИВ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НА ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті аналізується взаємозв'язок між історичною пам'яттю та національною ідентичністю.

Ключові слова: історична пам'ять, політика пам'яті, колективна пам'ять, нація, культурна нація, політична нація, національна свідомість, національна ідентичність, ідентифікаційна криза.

Проблеми становлення національної ідентичності, особливостей формування української нації посідають вагомe місце в науковому дискурсі. Помітна роль у цьому контексті належить історичній пам'яті як одному із чинників національної ідентифікації.

Закономірно, дослідження історичної пам'яті та її впливу на формування національної свідомості викликали інтерес як українських, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, у ХХ столітті бере початок теорія історичної пам'яті, засновником якої вважається французький соціолог Моріс Хальбвакс [32; 33]. Дослідженню окремих аспектів проблеми присвячені праці Т. Адорно, Ф. Йейтс, П. Нора, Я. Ассмана, П. Коннертона [1; 2; 8; 16; 18; 24]. Вагомий внесок у вивчення концепту робить сучасна російська історична наука. Цінними у даному контексті є праці Л. Репніної, І. Савельєвої, М. Румянцевої, Ж. Тошенко [25; 26; 27; 30]. Проблема формування історичної пам'яті актуалізується та перебуває у полі досліджень сучасних українських науковців та представників закордонних українознавчих центрів, таких як Я. Грицак, Л. Зашкільняк, Ю. Шаповал, Ю. Зерній, А. Киридон, І. Гирич, В. Масненко, В. Артюх, О. Смоляр, О. Удод, Л. Нагорна та ін. [3; 4; 5; 6; 7; 10; 11; 12; 17; 20; 22; 28; 30; 34].

Історична пам'ять є потужним джерелом легітимації політичних амбіцій спільнот на власну державність, цілісність, неподільність і суверенність у межах кордонів державних утворень. Історичний міф, який у модерну добу набуває статусу національного, легітимізує в очах спільноти її історичне право на визнання окремішності та винятковості власної ідентичності. Історична пам'ять "узаконює" в очах громадян такі державні атрибути, як прапор, національний гімн, столицю, Конституцію, кордони тощо. Кожен з цих атрибутів історично обумовлений, будучи закоріненим у пам'яті нації. Глибока і безперервна історична пам'ять наділяє членів національної спільноти відчуттям братерства, внутрішньої пов'язаності, взаємної відповідальності.

Типологія, обсяг, наповнення, географія різних проєкцій історичної пам'яті громадян України ще недостатньо освоєні вітчизняною наукою, хоча цей сегмент колективної свідомості все частіше потрапляє у поле зору науковців. Зафіксована у формах знань, культурних стереотипів, символів, міфів, історична пам'ять є унікальною сукупністю уявлень національної спільноти про своє минуле. Спільність в уявленнях та оцінках історичного процесу спроможна консолідувати суспільство. Коли ж його окремі групи мають різні, а то й протилежні погляди на своє минуле, історична пам'ять є дезінтегруючим чинником, породжує у громадян несумісні погляди на перспективи держави і нації. В. Масненко звертає увагу на те, що характер і роль зв'язку історичної пам'яті та національної ідентичності в Україні суттєво не відрізняються від загальноєвропейських

тенденцій [20] і, з очевидністю, мають аналізуватися у широкому контексті загальносвітових тенденцій соціокультурного розвитку.

Історична колективна пам'ять мобілізує національну свідомість, живить її почуттям співпричетності, солідарності. Проте, перш ніж з'ясувати механізми, за допомогою яких пам'ять впливає на національну свідомість, коротко зупинимось на розкритті суті поняття “нація”, що є ключовим для розуміння національної свідомості. У науковому арсеналі даний термін використовується у двох аспектах – в етнічному (культурному) та державному (політичному). Одним із перших, хто розпочав дослідження націй із позиції їх поділу на такі, що ґрунтуються переважно на певній спільно нажитій культурній спадщині, й ті, котрі мають своїм підґрунтям переважно об'єднану силу спільної політичної історії і спільного духу творення, був Ф. Майнеке [19, с. 265]. Таким чином, і національну свідомість можна тлумачити двояко: як свідомість культурної або ж політичної нації. Національна самосвідомість індивіда чи спільноти формується у процесі рефлексії над досвідом нації, над тим світом духовної та матеріальної спадщини, який нею створюється. Однією з визначальних ознак національної свідомості є її динамічний характер: вона змінюється під впливом офіційних доктрин, разом із змінами, що відбуваються з нацією, її відносинами з навколишнім світом. Національна свідомість є найхарактернішим відображенням індивідуальної чи колективної ідентифікації, тобто віднесення себе індивідом/групою до тієї чи іншої національної спільноти на основі уявлень про типові її риси, етнічну територію, мову, історію та духовні цінності, релігійні вірування, міфи, легенди, нарешті, коріння її генези та умови розвитку.

Повертаючись до головного питання – впливу історичної пам'яті на формування національної свідомості, слід зазначити, що вона завжди обумовлена зацікавленістю. Як стверджує російська дослідниця Л. Рєпніна: “Люди завжди пам'ятають те, що їм потрібно пам'ятати, проте часто-густо забувають події з власного життя, якщо не надають їм належного значення” [24, с. 10]. Саме зацікавленість визначає ті ключові моменти в історії, які згуртовують націю навколо спільної трагедії, поразки чи успіху. Вдалим прикладом у даному контексті може бути пам'ять про Голокост для євреїв чи геноцид для українців, що згуртовує націю навколо спільної трагедії, живить національну свідомість почуттям співпричетності.

Історична пам'ять українців травмована століттями бездержавності та культурної асиміляції. Сучасний її стан можна охарактеризувати як кризовий. Виявами цієї кризи є співіснування у колективній свідомості різних проєкцій українського минулого. Перспективи розбудови української нації потребують відродження культури і традицій передачі пам'яті поколінь, примирення суспільної думки навколо “болючих” тем історії. У пошуках національної ідентичності українці долають непростий шлях “зламу” стереотипів, деміфологізації поглядів на своє минуле, вчать оцінювати національну історію. У даному контексті доречним буде твердження Я. Грицака про те, що сучасна Україна є полем битви між двома версіями української історії. Він називає їх, відповідно, советською та українською традиційною [7].

Саме існування двох моделей історичної пам'яті призводить до “розколотості” поглядів українців на вітчизняну історію, що яскраво відтворюють результати соціологічних досліджень. Так під час опитування, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології АПН України у вересні 2006 р., на запитання про необхідність визнати Голодомор актом геноциду, у Західному регіоні “за” висловилися 77,1 % респондентів, “проти” – 10 %, у Східному регіоні – 39,4 %. За визнання УПА воюючою стороною у Другій світовій війні на заході висловилися 68 %, на сході проти такого визнання – 65,8 % опитаних [11, с. 72].

Значні відмінності спостерігаються і в ієрархії значущості історичних подій, що притаманні різним проєкціям історичної пам'яті. Так, наприклад, для мешканців східних і південних областей значущими виявляється наступний ряд історичних подій – Переяславська Рада, революція 1917 року, Сталінградська битва. У західних областях серед

визначних подій української історії зазначаються національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького, Голодомор, національно-визвольна боротьба УПА [9, с. 39].

Наведений соціологічний зріз красномовно свідчить про глибинний дуалізм історичної пам'яті громадян України, подолання якого може і повинно артикулюватися як предмет державної політики. Ярослав Грицак наголошує на важливості та значущості ролі історика у її здійсненні: “Для сучасного українського історика – а надто того, який творить нові синтети і пише нові підручники, найважливішою метою є редефініція старої та творення нової української ідентичності” [7, с. 19].

Та чи інша культура має в своєму розпорядженні набір певним чином організованих соціальних інститутів, в межах яких відбувається соціалізація та ідентифікація індивідів. Не можна при цьому стверджувати, що така організація соціальних інститутів безпроблемно працювала як часовий механізм впродовж століть, і криза ідентичності, про яку неодноразово згадували, є безпрецедентним явищем.

Українська політична й інтелектуальна еліта до цих пір не може прийти до згоди щодо бажаного майбутнього країни. Тому вона продовжує безкомпромісно сперечатися і про минуле, пропонуючи публіці його різні й несумісні образи. В очах одних воно світле і заслуговує реставрації, в очах їх опонентів – негативне, що підлягає не відродженню, а забуттю. В результаті цього здійснюється маніпуляція історичною пам'яттю українців, яка перестає бути консолідуючим чинником і спричиняє нову ідентифікаційну кризу українського суспільства. Все це несе роз'єднувальний характер, зумовлює появу нових міфів, унеможливує відчуття частиною українського населення своєї приналежності до європейського цивілізаційного простору. Отримання європейської ідентичності в пострадянській Україні забезпечується не розривом з минулим, не початком нового циклу з нульової історичної відмітки, а відновленням наступного зв'язку з цілком певною і виразно позначеною тенденцією.

Світовий досвід свідчить: модерні нації постають водночас і як політичні, і як культурні. Проте для української нації, яка, з огляду на історичні обставини, тривалий час формувалася саме як “культурна”, а не “державна”, історична пам'ять набуває особливого значення. За недостатнього розвитку громадянської складової національної ідентичності (незрілість державних інституцій, неусталеність політичних традицій та громадянських практик) саме соціокультурні чинники, включно з історичною пам'яттю, можуть прискорити процес формування національної ідентичності. “Уявлення про минуле, – зазначає Л. Репніна, – посідають ключове місце у структурі ідентичності, причому, чим менше спільнота укорінена в існуючих і добре функціонуючих соціальних практиках, тим більш конструктивним для нього є спогади про минуле” [25, с. 7].

Таким чином, досвід модерного націєтворення свідчить: подолання кризових явищ у національній ідентичності прямо пов'язане з актуалізацією історичної пам'яті, її консолідуючих та об'єднавчих властивостей. Будь-який національний проект формує запит на таку проекцію історичної пам'яті, яка б була здатна виконати функцію каркаса національної ідентичності. При цьому держава, разом з інтелектуальними та політичними елітами, є головним суб'єктом формування такого запиту, активним учасником конструювання історичної пам'яті нації.

Список використаних джерел

1. *Адорно Т.* Дослідження авторитарної особистості / Теодор Адорно. – М.: Срібні нитки, 2001. – 416 с.
2. *Ассман Я.* Культурна пам'ять: лист, пам'ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах древності / Ян Ассман. – М.: Мови слов'янської культури, 2004. – 368 с.
3. *Артюх В.* Зміст поняття історична пам'ять на тлі українських реалій [Електронний ресурс] / В'ячеслав Артюх. – Режим доступу: soipro.narod.ru/documents/konf.../artuh
4. *Артюх В.* Дещо про політику історичної пам'яті [Електронний ресурс] / В'ячеслав Артюх. – Режим доступу: http://www.pravoslavyya.sumy.ua/readarticle.php?article_id=11.
5. *Гирич І.* Концептуальні проблеми історії України / Ігор Гирич. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 224 с.
6. *Грицак Я.* Нариси історії України: формування української модерної нації / Ярослав Грицак. – К., 2000. – 249 с.
7. *Грицак Я.* Парадокси національної ідентичності [Електронний ресурс] / Ярослав Грицак. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/189810/>
8. *Джадт Т.* “Місця пам'яті” П'єра Нора: Чиї місця? Чия пам'ять? / Тоні Джадт // *Ab Imperio*. – 2004. – № 1. – С. 44–72.
9. *Зашкільняк Л.* Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі / Леонід Зашкільняк // *Україна – Європа – Світ*. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвцев. – Тернопіль:

- Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 156–159. 10. *Зерній Ю.* Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності [Електронний ресурс] / Юлія Зерній // Політичний менеджмент. – 2010. – № 1 (40). – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=89&c=2250> 11. *Зерній Ю.* Державна політика пам'яті в Україні: Становлення та сучасний стан / Юлія Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3. – С. 41–51. 12. *Іван Павло II.* Пам'ять та ідентичність. – Львів: Літопис, 2005. – 167 с. 13. *Іонов І.* Національні міфи, цивілізаційний дискурс та історична пам'ять у XVII – XIX ст. / Ігор Іонов // Діалог з часом / Під ред. Репніної Л., Петрової М. – М.: Вид-во ЛКІ, 2007. – Вип. 21: Історичні міфи та етнонаціональна ідентичність. – С. 243–273. 14. *Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність: матеріали “круглого столу”, 22 квіт. 2008 р.* [Електронний ресурс] / За заг. ред. Ю. Зерній. – К.: НІСД, 2008. – 68 с. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua> 15. *Йейтс Ф.* Мистецтво пам'яті // Френсіс Йейтс. – СПб: Університетська книга, 1997. – 167 с. 16. *Киридон А.* Концепт “історична пам'ять”: варіативність дефініювання / Алла Киридон // Україна – Європа – Світ. – Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвцев. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 112–116. 17. *Коннертон П.* Як суспільства пам'ятають / Пол Коннертон / Пер. з англ. С. Шліпченко. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 184 с. 18. *Майнеке Ф.* Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм. Ч. 4. Нація як концепт та цінність / Фрідріх Майнеке // Націоналізм. Антологія / Упорядк.: О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2000. – С. 13–24. 19. *Масненко В.* Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / Віталій Масненко // Укр. іст. журн. – 2002. – № 5. – С. 49–62. 20. *Мінк Ж.* Європа та її болісні минувшини / Ж. Мінк, Л. Неймайер у співпраці з П. Боннар / Пер. з фр. Є. Марічева. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 272 с. 21. *Мінк Ж.* Геополітика, примирення та ігри з минулим: на шляху до нової пояснювальної парадигми колективної пам'яті / Жорж Мінк // Україна Модерна. – С. 63–77. 22. *Нагорна Л.* Регіональна ідентичність: український контекст / Лариса Нагорна. – К.: ППІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с. 23. *Нора П.* Всесвітнє торжество пам'яті [Електронний ресурс] / П'єр Нора // Недоторканий запас. – 2007. – № 2–3 (40–41). – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html> 24. *Репніна Л.* Пам'ять і знання про минуле в структурі ідентичності / Лариса Репніна // Діалог з часом / Під ред. Репніної Л., Петрової М. – М.: Вид-во ЛКІ, 2007. – Вип. 21: Історичні міфи та етнонаціональна ідентичність. – С. 5–21. 25. *Румянцева М.* “Місця пам'яті” в структурі національно-історичного міфу / Марія Румянцева // Діалог з часом / Під ред. Репніної Л., Петрової М. – М.: Вид-во ЛКІ, 2007. – Вип. 21: Історичні міфи та етнонаціональна ідентичність. – С. 106–118. 26. *Савельєва І.* Знання про минуле: теорія й історія / І. Савельєва, А. Полетаєв. – СПб: Наука, 2006. – 751 с. 27. *Смоляр О.* Пам'ять та політика // Олександр Смоляр // Україна Модерна. – Вип. 4 (15): Пам'ять як поле змагань / Гол. ред. Я. Грицак – К.: Критика, 2009. – С. 78–94. 28. *Соколова М.* Що таке історична пам'ять [Електронний ресурс] / Марина Соколова. – Режим доступу: <http://pish.ru/blog/articles/articles2008/142>. 29. *Тощенко Ж.* Історична свідомість та історична пам'ять. Аналіз сучасного стану [Електронний ресурс] / Жан Тощенко // Нова і новітня історія. – 2000. – № 4. – Режим доступу: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/NEWHIST/HMEM.HTM> 30. *Удод О.* Історична пам'ять в Україні та європейські цінності / Олександр Удод // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – № 15. – С. 3–10. 31. *Хальбвакс М.* Колективна та історична пам'ять [Електронний ресурс] / Моріс Хальбвакс // Недоторканий запас. – 2007. – № 2–3 (40–41). – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html> 32. *Хальбвакс М.* Соціальні рамки пам'яті / Моріс Хальбвакс. – М.: Нове вид-во, 2007. – 348 с. 33. *Шаповал Ю.* Політика пам'яті в сучасній Україні / Юрій Шаповал // Громадянська освіта. – 2008. – № 36. – С. 7–11.

Ирина Васирук

ВЛИЯНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ НА ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

В статье анализируется взаимосвязь между исторической памятью и национальной идентичностью.

Ключевые слова: историческая память, политика памяти, коллективная память, нация, культурная нация, политическая нация, национальное сознание, национальная идентичность, идентификационный кризис.

Iryna Vasiruk

THE INFLUENCE OF HISTORICAL MEMORY ON FORMING OF NATIONAL IDENTITY

This article analyzes intercommunication of historical memory and national identity.

Key words: historical memory, politics of memory, collective memory, nation, cultural nation, political nation, national consciousness, national identity, identification crisis.